

Установлено, що люди такого віку характеризуються «достигнутою ідентичністю», самоопределяються в партнерських відносинах через ресурси «любовь», «вера в добро», «відповідальність».

Ключевые слова: личность эпохи постмодерна, психологическое здоровье, идентичность, личностно-экзистенциальные ресурсы, психологическая ресурсность.

O. S. Shtepa

PECULIARITIES OF PSYCHOLOGICAL RESOURCEFULNESS OF 20-25 YEARS OLD PEOPLE WITH DEIFFERENT IDENTITY STATUS

In article the results of a theoretical analysis of the resourcefulness as a concept of psychological health in configurations of postmodernism are presented. A possibility of psychologically healthy personality characteristics through the features of its identity in the resource perspective is substantiated. The results of an empirical study on the relationship of identity, resources and the nature of relationships with other people at the age of 20-25 years are demonstrated. It was found that 20-25-year-old people with an "achieved identity" are defined in the partnership through the resources of "love", "faith in goodness", "responsibility".

To justify psychological resourcefulness as a criterion of constructiveness of experiencing identity crisis at mature age, it is necessary to find out the peculiarities of psychological resourcefulness of people over 40 years old with different statuses of identity.

Keywords: identity of postmodernism, mental health, identity, personal and existential resources, psychological resourcefulness.

Подано до редакції 10.05.2013

УДК 316.752.4

О. С. Шукалова

ДЕДУКТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АВТОРИТАРНОГО СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Стосунки між батьками та дітьми знаходять своє віддзеркалення в наявних класифікаціях типів сімейного виховання, які в основному не суперечать, часто доповнюють, а іноді й повторюють одна одну. Авторитарний стиль сімейного виховання сприяє дисгармонії сімейних стосунків та негативно впливає на розвиток особистості молодших школярів. Ця стаття спрямована на ґрунтовний аналіз авторитарного стилю сімейного виховання, а також практичне дослідження структурних компонентів даного стилю у групі батьків молодших школярів.

Ключові слова: авторитарний стиль виховання, сімейні стосунки, молодший шкільний вік, батьки.

Під типами сімейного виховання ми розуміємо різні системи впливу й способи спілкування батьків з дитиною, види ставлення до неї, а також уявлення про неї. Поняття «батьківське ставлення», «батьківські позиції», «батьківські установки» використовуються як синоніми до «типів виховання». У ряді праць вони визначаються як спрямованість батьків на той або інший тип виховання.

Актуальність дослідження. Погляди про те, що стосунки між батьками та дітьми, стилі виховання, які дозволяють говорити про дисгармонію сімейних стосунків, сприяють виникненню труднощів у поведінці дітей, знаходять своє віддзеркалення в наявних класифікаціях типів сімейного виховання, які не суперечать, часто доповнюють, а іноді повторюють одна одну. Значна кількість цих класифікацій ґрунтується на рівні виразності емоційного ставлення батьків до своєї дитини (емоційний компонент установки) [2; 16]; в основному в них представлені два полярних типи - «прийняття - відторгнення» (пер. з рос. мови –

«принятие - отвержение») [3; 6; 7], а всі інші відрізняються за мірою вираження емоцій [2; 16]. В інших роботах значна увага приділяється рівню волі дитини в сім'ї, типам дисциплінарної регуляції її поведінки батьками - «автономія - контроль» [8; 19]. Деякі дослідники [19] під час обґрунтування типів виховання прийшли до висновку, що краще оцінювати виховання не в одному, а одночасно в декількох аспектах. Зокрема, підхід Л. Бенджаміна [18], що виходить із тричленної моделі факторів, показує поведінку батьків у системі трьох осей - «симпатія - антипатія», «повага - зневага», «близькість - дальність».

У психології існує велика кількість класифікацій типів сімейного виховання, побудованих на різних теоріях, але єдиної основи класифікації типів сімейного виховання немає. **Метою дослідження** є ґрунтовний аналіз авторитарного стилю сімейного виховання, а також практичне дослідження структурних компонентів даного стилю у групі батьків молодших школярів.

Говорячи про «авторитарний» стиль виховання, А. Адлер відзначав таку його рису, як «здатність загасити наявну у дитини природну радість життя».

Е. Шефер [19] вважає, що авторитарні батьки у випадку виховання підлітків вимагають від них беззаперечної покори й не вважають за необхідне пояснювати причини своїх вказівок і заборон. Виховання характеризується жорстким контролем всіх сфер життя підлітка. Стосунки між батьками і дітьми можуть руйнуватися, але частіше діти пристосовуються й стають невпевненими у собі, менш самостійними й зрілими.

«Контролюючий» тип виховання змалював А. Болдуїн. Він вирізняв такі риси цього виховання, як значні обмеження поведінки дитини і зрозуміле пояснення дитині змісту цих обмежень. Тоді у сім'ї ми не зустрічаємо суперечностей із приводу застосування дисциплінарних мір до дитини.

В. Сатір [12] розрізняє три ролі «батьків-начальників»: а) батько-тиран, що постійно підкреслює свою владу, завжди звинувачує дитину й тримає її в страху; б) батько-мученик, що хоче тільки служити іншим і буде своє виховання на почутті провини; в) батько-вчитель, який вважає головним у вихованні - компетентність, підкреслює свій розум і ерудованість.

А. Я. Варга виділяє «приймаюче-авторитарний» тип батьківського ставлення й вважає, що він притаманний суб'єктивно благополучним батькам. Такі батьки «приймають дитину, тепло ставляться до неї, одночасно вимагають соціальних успіхів і досягнень, контролюють дитину в цих областях» [3]. В іншій роботі описані такі особливості цього типу виховання: батьківський авторитаризм виявляється у вимогах беззастережної слухняності й дисципліни, прагненні нав'язати дитині свою волю та неможливості прийняти її думку; покарання стосуються проявів свавілля; батько пильно стежить за соціальними досягненнями дитини, добре знає її індивідуальні особливості, звички, почуття й думки.

Зустрічаємо також опис такого виховання, як «виховний контроль за допомогою навмисного позбавлення любові» у випадку виховання підлітків [4]. Головна особливість цього виховання полягає в тому, що воно будується переважно на контролі. Як таке, що є неадекватним розвитку дитини, «авторитарне» виховання у своїй роботі розглядає А. В. Толстих [15]. Батьківський авторитаризм у сім'ї абсолютизується.

Як надмірний постійний батьківський тиск, що не відповідає потребам дитини, «авторитарний» тип виховання розкритий Д. Н. Ісаєвим [7]. Вимоги, які висуваються до дитини, можуть не відповідати статі, віку або особливостям особистості дитини. Виховання будується на насильстві над дитиною, спробах переробити її. Причиною подібного виховання можуть бути амбіції батьків. Є. Т. Соколова [13] змалювала виховання підлітка з батьківської позиції, заснованої на думці, що їм належить право розпоряджатися до-

лею підлітка. А. Н. Слізаров [5] розглядає «домінантне ставлення» з суворим, значним контролем. У сім'ї часто обоє батьків сильно карають і критикують дитину.

У психологічній літературі зустрічається й опис крайньої форми прояву «авторитарного» типу виховання. Наприклад, А. В. Петровський [11] визначив «авторитарне» виховання не тільки як загальну тенденцію виховання, яка з'являється з пригніченням самостійності, ініціативи, почуття власної гідності, але і як крайній вияв або «диктат», тиранство усіх членів родини. Батьки досить часто ігнорують інтереси й думки дитини, позбавляють її права голосу у вирішенні питань, пов'язаних з її життям. Лише в надзвичайному варіанті «авторитарний» тип виховання був розглянутий С. В. Ковальовим [8], і вчений виділив такі його риси: безапеляційне й безцеремонне ставлення членів родини, їх жорстокість, агресія, диктаторство, бездушність і холодність, характер комунікацій побудований на коротких ділових розпорядженнях, погрозах, заборонах, батьки не виявляють поблажливості до дитини.

Відзначимо особливості батьків, що використовують агресивні, авторитарні моделі спілкування. До таких батьків можна віднести людину-автократу, що постійно пригнічує ініціативу, активність оточуючих людей, що прагне до маніпулювання іншими. Вони живуть за запрограмованим стандартом й намагаються «підігнати» інших під свій стандарт, - відзначає В. П. Михайлова [10, с. 91]. А. І. Захаров пише, що такі батьки не вірять у здатність дитини бути самостійною і вміти відстоювати свою думку. Для них характерне вмотивоване переконання і наявність постійної зовнішньої небезпеки, від якої потрібно будь-що захистити дитину будь-якими засобами, навіть своєю надмірною опікою та контролем. Типовим для таких батьків є загострене почуття обов'язку, підвищена принциповість, тобто комплекс гіперсоціалізованих рис характеру, що підкреслює свого роду запрограмованість у стосунках з дитиною й недолік безпосередності у вираженні почуттів до неї. Крім визначених рис, такі батьки схильні до високої тривожності, до занепокоєння, які провокують розвиток страхів у дитини [6].

В. П. Михайлова вирізняє тип «дитини-лицеміра», яка вихована авторитарними батьками. Це людина з подвійною мораллю, що вміє приховувати свої слабкі сторони. Ненависть у неї ховається під доброзичливістю, честолюбство - під скромністю й відданістю. Така людина тонко й майстерно перетворює помилку у видимість правди; страх і легкодухість ховаються під маскою сміливості, усвідомленість провини прикрита самовпевненістю й вихваланням; невдачу, поразку перетворює в перемогу й т.д. [10, с. 72]. У дорослому віці вони досконало опановують мистецтво маніпулювання людьми.

Наступний тип дітей авторитарних батьків - «обвинувач». Це людина, яка постійно конфліктує, завжди

незадоволена, не допускає заперечень і все критикує. Ця людина, що не ввібрала у себе досвід позитивних переживань із раннього дитинства, демонструє поведінку в «атакуючому стилі». Емоційний дискомфорт стане домінуючою її поведінкою й вона буде постійно відчувати дефіцит уваги до себе, буде робити все, тільки щоб нею зацікавилися.

Ю. П. Азаров виділяє кілька типів авторитарних стосунків.

1. *Прихована* (опосередкована) авторитарність. В основі цих стосунків знаходимо авторитарно-опосередковані дії. Саме їм авторитарист підкоряє і довіру, і гру, і систему перспектив. Його головна турбота – створення міцної системи внутрішньосімейних залежностей, яка вміло керується авторитаристом.

2. *Пряма* авторитарність – відкрите невизнання індивідуальності дитини. Прямий авторитаризм зазіхає на внутрішню волю дитини. Якщо встановлені ним правила, навіть незначні, не виконуються, то він вживає суворих заходів, навіть деспотичних. Уміє швидко реагувати, завзятий, наполегливий; елементарну, найпростішу організацію будь-якої справи доводить до досконалості. Він вимогливий і до себе, нехтує аналізом, не вагається.

3. *Демагогічна* авторитарність. Своє неприйняття інших особистостей прикриває набором догматичних норм: моральних, політичних. Виховне кредо: впливати на свідомість дитини тільки за допомогою бесід, навіювань, роз'яснень.

4. *Індиферентний* авторитаризм. Дотепний і рівний у спілкуванні, обов'язково демонструє демократичність та невимушеність стосунків. [0, с. 81-87].

Можемо виділити три рівні авторитарності:

1. *Генералізована авторитарність*. Виявляється в різних формах і яскраво виражена на всіх рівнях стосунків.

2. *Ділова авторитарність*. Людина досить суворо й чітко виявляє себе у розв'язанні життєвих, професійних проблем.

3. *Ситуативна авторитарність* виявляється досить рідко. Це прихована авторитарність.

Темперамент дитини впливає на сам процес виховання її батьками, і в цьому, на думку Я. Стреляя [14], виявляється його регулятивна роль. Поведінка дитини з моменту її народження та деякі особливості її темпераменту провокують певну поведінку дорослих і, насамперед, батьків. Середовище впливає на дитину опосередковано через властивості її темпераменту.

Г. Т. Хоментаскас, розглядаючи вплив виховання на дітей, відзначає, що на дитину впливає не власне виховання, а те, як вона сама інтерпретує виховну ситуацію. Г. Т. Хоментаскас визначає чотири узагальнені установки дитини стосовно батьків і себе. Перша установка, що може з'явитися у дитини, звучить як «Я потрібен, мене люблять, я люблю вас також». Ця установка виділяє дітей з високою самооцінкою й довірою до оточуючих їх людей. Така позиція може виникнути за наявності позитивного досвіду стосунків з батьками. Вона може формуватися в сім'ї, у якій дитина й батьки часто бувають вклю-

чені до загальної діяльності. Інша установка, яка може виникнути у дитини, звучить так: «Я потрібний і мене люблять, а ви існуєте заради мене». Така внутрішня позиція звичайно виникає в сім'ях, де всі справи й турботи зосереджені навколо дитини. У таких сім'ях у дитини формується завищена самооцінка й почуття безкарності, поведінка дитини вже у дошкільному віці досить часто не співпадає з нормами загальноприйнятої соціальної поведінки. Наступна можлива установка - «Мене не люблять, але я всім серцем бажаю наблизитися до вас». Вона часто зустрічається у так званих проблемних дітей. Причини її формування такі: дитина відсутня у життєвих планах батьків, вони невдоволені дитиною такою, якою вона є. Ці діти відчувають себе вартісними і потрібними тільки тоді, коли відчувають увагу батьків. Остання можлива установка дитини - «Я нікому не потрібний і мене ніхто не любить, дайте мені спокій». Такі діти, зрозумівши власну нікчемність, погоджуються з цим. Просто дитина не хоче уваги дорослого, бо глибоко переконана, що, вимагаючи уваги, вона одержить лише нову порцію приниження. Таким дітям байдужі оточуючі, вони не знають і не вміють використовувати свої здібності [16, с. 86].

Соціально-психологічні особливості батьків негативно впливають на розвиток дитини. Серед таких особливостей найчастіше зустрічаються замкнутість сім'ї; відсутність інтересу до інших людей і спілкування з ними; вибірковість у стосунках і підкреслено негативні оцінки людей, що не досягли успіху в житті; деспотизм батьків; батьківське марнославство. Дитина здобуває деформований життєвий досвід у процесі несприятливих стосунків з близькими людьми і в результаті цього, з одного боку, з'являється підвищена тривожність дитини, плаксивість, а з іншого боку - агресивність, афективність або індиферентність. На думку Г. Крайг [9], батьки використовують безліч методів виховання залежно від ситуації, від самої дитини, від її поведінки на даний момент і залежності від культури, до якої вони належать. Оптимальною ситуацією є така, за якої батьки обмежують автономію дитини й поступово прищеплюють їй певні цінності, прагнучи при цьому не обмежити ініціативу й почуття впевненості у собі.

Наше дослідження стилів батьківського ставлення по групи батьків молодших школярів показало, що більшість батьків (92,17 %) характеризуються таким стилем батьківського ставлення, який або безпосередньо, або опосередковано дозволяє контролювати процес становлення особистості дитини («симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленький невдах»). За результатами кластерного аналізу [17] ці стилі об'єдналися в один кластер, комплекс проявів батьківського ставлення, спільною рисою якого було те, що контроль за поведінкою дитини знаходиться не всередині особистості (самоконтроль), а ззовні. Зазначені три стилі ми далі у тексті будемо умовно називати «контролюючими».

Переглядаючи літературу, присвячену теоретичному аналізу стилів виховання, ми побачили їх різні класифікації й різні визначення авторитарного стилю. При

цьому більшість авторів у класифікації вирізняють ряд стилів, що представляють собою окремі ознаки авторитарного ставлення батьків до дитини. Тобто авторитарний стиль виховання є мета-стилем, який ідентифікується, в одних випадках, за наявності всіх його ознак, в інших випадках, достатнім для дослідження є наявність однієї з ознак авторитарності, щоб охарактеризувати його як авторитарне батьківське ставлення.

Характеристика авторитарного стилю виховання, на думку більшості авторів, ідентифікується в питаннях контролю батьками процесу дозрівання особистості дитини. Тоді перший етап ідентифікації типу батьківського ставлення потребує ідентифікації наявності або відсутності, або ступеню представленості такого контролю. А другий етап потребує визначення характеру цього контролю, тобто виокремлення його якісних характеристик. Серед п'яти типів батьківського ставлення, запропонованих у методиці А. Я. Варги - В. В. Століна, «відторгнення» є таким типом, що відрізняється від інших відсутністю або мінімальною представленістю активності батьків у питаннях контролю процесу становлення особистості дитини. Інші чотири типи батьківського ставлення допускають наявність такого контролю, але він повинен відрізнятися за своїми характеристиками. Для демократичного стилю керування, до якого належить й процес виховання, є характерним такий батьківський контроль, що припускає наявність автономії особистості дитини при збереженні активності з боку батьків та не-нав'язливому спрямуванні розвитку особистості конструктивним шляхом. У методиці А. Я. Варги - В. В. Століна ми окреслили цей тип батьківського ставлення як «кооперація».

Для авторитарного стилю характерний такий контроль, що різними засобами мінімізує автономію особистості дитини, але при цьому відрізняється активністю батьків у питаннях контролю процесу становлення особистості дитини. У нашому дослідженні за методикою А. Я. Варги - В. В. Століна це такі типи батьківського ставлення, як «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленький невдаха».

ЛІТЕРАТУРА

1. Азаров Ю. П. Искусство воспитывать / Ю. П. Азаров. – М. : Просвещение, 1985. – 448 с.
2. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей / Боулби Дж.; пер. с англ. В. В. Старовойтова. – М. : Академический Проект, 2004. – 232 с.
3. Варга А. Я. Структура и типы родительского отношения : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / А. Я. Варга. – М., 1986. – 206 с.
4. Денисенко А. О. Батьківська любов як один з ведучих чинників у процесі виховання / А. О. Денисенко, К. О. Дорошенко // Наука і освіта. Проект професора С. М. Симоненко «Когнітивні процеси та творчість». – Одеса. – 2007, № 1–2. – С. 7–10.
5. Елизаров А. Н. Телефон доверия: работа психолога-консультанта с родителями в ситуации родительско-

За умови домінування типу «симбіоз» контроль за процесом становлення особистості належить колективному суб'єкту й не є продуктом активності окремої особистості. У такій ситуації страждає автономія особистості і якість контролю процесу становлення особистості дитини, насамперед, у питаннях розподілу відповідальності.

Типу ставлення «авторитарна гіперсоціалізація» характерний тотальний контроль з боку батьків, які беруть на себе повну відповідальність за дитину, це призводить до неможливості автономії її особистості.

За такого типу батьківського ставлення, як «маленький невдаха», функції контролю бере на себе ярлик, що нав'язується дитині, активність батьків спрямована на створення, збереження й активацію цього ярлика. Уявлення дитини про те, що вона є «маленькою невдахою» фактично починає контролювати та спрямовувати поведінку дитини й батьків.

Отже, аналізуючи співвідношення батьківського стилю виховання й пізнавальної мотивації, інтерпретації їх зв'язків і створенні рекомендацій з корекції, необхідно враховувати не стільки авторитарність, скільки визначати суб'єкт контролю за процесом становлення особистості дитини й змістовну характеристику цього контролю.

Таким чином, на наш погляд, оптимальним засобом подолання негативних впливів «контролюючих» типів батьківського ставлення, які увійшли до одного кластеру у проведеному нами дослідженні [17], може слугувати корекція питань відповідальності у стосунках між батьками та дітьми. Процес поступової передачі дитині відповідальності за саму себе руйнує симбіотичну відповідальність колективного суб'єкта контролю, змінює ставлення до дитини авторитарно контролюючих батьків зі стосунків «домінування - підпорядкування» на «кооперацію», руйнує ярлик «маленького невдахи» та інші можливі ярлики, що мають функції контролю. Створення розвивальних програм, спрямованих на формування конструктивного стилю сімейного виховання і складе *перспективу нашого подальшого дослідження.*

юношеских конфликтов / А. Н. Елизаров // Вопросы психологии. – 1995, № 3. – С. 38–43.

6. Захаров А. И. Семейное воспитание и его дефекты / А. И. Захаров // Социальная психология личности. – Л. : Знание, 1974. – С. 189–206.

7. Исаев Д. Е. Половое воспитание детей: медико-психологические аспекты / Д. Е. Исаев, В. Е. Коган. – К.: Медицина, 1988. – 160 с.

8. Ковалев С. В. Психология современной семьи / С. В. Ковалев. – М. : Просвещение, 1988. – 208 с.

9. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб.: Питер, 2000. – 992 с.

10. Михайлова В. П. Психология межличностных отношений / В. П. Михайлова. – Кемерово, 1999. – 91 с.

11. Петровский А. В. Психология о каждом из нас / А. В. Петровский. – М.: Российский открытый универси-

тет, 1992. – 322 с.

12. Сатир В. Как строить себя и свою семью / В. Сатир. – М. : Педагогика-Пресс, 1992. – 192 с.

13. Соколова Е. Т. Особенности личности при пограничных расстройствах и соматических заболеваниях / Е. Т. Соколова, В. В. Николаева. – М. : SvR-Аргус, 1995. – 359 с.

14. Стреляу Я. Роль темперамента в психологическом развитии / Я. Стреляу; Пер. с пол. под общ. ред. И. В. Равич-Щербо. — М.: Прогресс, 1982.

15. Толстых А. В. Взрослые и дети: парадоксы общения / А. В. Толстых. – М. : Педагогика, 1988.

16. Хоментаскас Г. Т. Семья глазами ребенка / Г. Т. Хоментаскас. – М. : Педагогика, 1989. – 96 с.

17. Хомуленко Т. Б. Стиль сімейного виховання як чинник розвитку пізнавального інтересу молодших школярів / Т. Б. Хомуленко, О. С. Шукалова. – Харків: ХНПУ, 2011. – 206 с.

18. Benjamin L. S. Structural Analysis of Social Behavior // Psychol. Rev. – 1974, V. 81. – P. 392–426.

19. Schaefer E. S. Children's report of parental behavior: an inventory // Child Development. – 1965, V. 36 – P. 413–424.

О. С. Шукалова

ДЕДУКТИВНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ АВТОРИТАРНОГО СТИЛЯ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Отношения между родителями и детьми находят свое отражение в имеющихся классификациях типов семейного воспитания, которые, в основном, не противоречат, часто дополняют, а иногда и повторяют друг друга. Авторитарный стиль семейного воспитания способствует дисгармонии семейных отношений и отрицательно влияет на развитие личности младших школьников. Эта статья направлена на основательный анализ авторитарного стиля семейного воспитания, а также практическое исследование структурных компонентов данного стиля в группе родителей младших школьников.

Ключевые слова: авторитарный стиль воспитания, семейные отношения, младший школьный возраст, родители.

O. S. Shukalova

DEDUCTIVE RESEARCH OF AUTHORITARIAN STYLE OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN'S FAMILY EDUCATION

Relations between parents and children find their reflection in present classifications of home education types, which do not contradict, but often complement, and sometimes repeat one another. Authoritarian style of home education leads to disharmony of family relations and has a negative influence on the development of junior schoolchildren's personality. This article deals with the basic analysis of authoritarian style of home education, and also practical research of structural components of this style in a group of junior schoolchildren's parents. In our opinion, the best way to overcome negative impacts of "controlling" types of parents' attitude is correcting issues of responsibility in relationship between children and their parents.

Keywords: authoritarian style of education, family relations, junior school age, parents.

Подано до редакції 24.05.2013